

Az egynormás főpap – megérteni Mindszentyt*

A cím második felében jelzett megállapítás és felszólítás Balogh Margit nagy tudományos vállalása, s már az elején leszögezhetjük, hogy e nagy ívű vállalkozás teljes mértékben sikerült. Előzménye a 2002-ben megjelent kismonográfia, amely már akkor is folytatásért kiáltott. Ritka kivétel hazai magyar történezzsel, hogy monográfiája idegen nyelven, németül, hamarabb jelent meg, mint magyarul. A két monográfia természetesen nem lehet teljesen azonos, a német olvasónak olyasmit is el kell magyarázni, ami a magyar olvasónak érettségivel is evidencia, míg a német olvasót nem érdekli sok-sok olyan „apró” részletkérdés, amelyek nélkül a honi olvasóban hiányérzet keletkezne. Valószínűleg kevesen akadnak, akik elejétől a végéig elolvassák az 1400 oldal tudományos szöveget, egy amúgy is nagy alakú opusban. A mű azonban megkerülhetetlen alapmunka azok számára, akik „csak” egy-egy szűkebb korról, vagy éppen a főpásztor életének valamely epizódjával óhajtanak foglalkozni.

Balogh Margit – s ez külön említést követel napjainkban – nem a történetpolitikai küzdelmek ilyen vagy olyan irányultságú aktivistájaként ír hőséről, hanem a történészi hivatás avatott művelőjeként megérteni akarja Mindszentyt és a kor kérdéseit, amelyben a főszereplő működött. Több könyvtárnyi irodalom, levéltári lelőhelyek sokasága, s mindez párosulva a

* BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975). I-II.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015.

teljesség igényével mutatja a vállalkozás nagyságát és egyben a kutatómunka nehézségét. Nem vezet könnyű út a mártíromságot igazoló feldolgozások, források Szküllája és a démonizált reakciós főpapot elátkozó munkák Kharübdisze között. Balogh Margit érett forráskritikája azonban biztos kézzel kormányoz át a szűk és veszélyes szoroson.

Lehetetlen végigmenni Mindszenty életének saját szempontjából fontos momentumain és eseményein, amelyeket a munka arányos terjedelemben és kellő mélységélességgel tárgyal. A recenzens kitüntetett figyelemmel olvasta – az eddig fel nem tárt időszakot – a zalaegerszegi apátplébános két világháború közti időszakban lokálisan tanúsított rendkívüli és permanens politikai aktivitását, különösen részvételét a választási küzdelmekben.

Igazán történelemformáló, megkerülhetetlen személyiség csak 1945 és 1948 között volt, amikor a szovjet megszállás árnyékában kiépülő, majd 1947 ősztől a hidegháború kezdetén leépülő korlátozott polgári demokrácia kíméletlen ellenfele volt. A kultúrharc, amelyet 1947–1948-ban a Mária-évként meghirdetett időszakban végig nagy aktivitással vezényelt, már csak a szenvedélyek felkorbácsolására volt alkalmas. Számára a harc, a szembenállás nyílt kiállással vállalt módja volt fontos, holott a hívek hitének, lelkiiségének kevésbé konfrontatív módja talán az egyház szempontjából is célravezetőbb lett volna. Felelős egyházi vezetőként az egész nyáj sorsával törődnie kell, saját mártíromságának óhajta nem járhat együtt mások sorsának veszélyeztetésével. Ellenérvként felhozható, hogy amit 1949-ben Mindszenty büntetésül kapott, azt kapta jutalmul 1951-ben a modus vivendit kereső Grósz József kalocsai érsek. Az a vita, amely az együttműködés és a szembenállás főpapi hívei között zajlott, olyan kérdés, amelyről még sokáig vitatkozhat a hazai (és a nemzetközi) történettudomány. Amennyiben elfogadjuk a római katolikus hívők érdekeinek primátusát, akkor a sztálini típusú diktatúrák alatt a szembenállás puhább, megfontoltabb módjait tartjuk célravezetőnek, bármi is történjék a pásttorral. A posztsztálini rendszerekben, különösen a II. Vatikáni Zsinat

után, már a kooperáció legkevésbé elvfelelő módszerei és gyakorlata tűnnek célravezetőnek.

Úgy lelkipásztorként, mint életében mindvégig aktívan politizáló közéleti emberként a recenzens számára Mindszenty személyisége nem túl bonyolult képlet. Adott egy egynormás ember, aki képtelen a történelem mindig változó kihívásaira adekvát választ adni, mert személyisége alkalmatlan erre, s ő maga sem törekszik rá. Az ellene indított koncepciók perben maga is erre hivatkozik: „Ez a nevelés és ezek az alapelvek ugyanúgy vannak beépítve egy emberi életbe, mint ahogy a földre rá van építve a vaspálya.”

Az ifjú seminarista, majd felszentelt pap politikai szocializációja a 20. század eseménydús, viharos időszakára esik, s az akkor fixálódott nézet- és magatartás-invertárja élete végéig kitart. Nem szívós, mert a szívósság ad definitionem a keménység és a rugalmasság szorzata. Mindszenty kérlelhetetlen keménysége már-már legendás, rugalmatlansága úgyszintén közismert. Ráadásul a századforduló mind virulensebb politikai katolicizmusa sérelmi politikára épül, amely ritkán lehet sikeres. A 19. század utolsó negyedének izmosodó polgárosodása, ha nem is vezet el a szeparációig, az egyház pozícióvesztése folyamatos, a lelkeket még uralni tudja, de a kötelező polgári anyakönyvezés bevezetését már nem tudja megakadályozni.

1918–1919 történései személyesen egykoron nem érintik túl súlyosan, „borzalmi” mások elmeséléséből és olvasmányélményeiből erednek, amit aztán oly sikerrel interiorizál, hogy életének későbbi szakaszaiban sem képes azt helyi értékén kezelni. Megértés nélkül ítél, kérlelhetetlenül, s e tekintetben nem ismeri a krisztusi megbocsátást. De hogyan is várhatjuk el a megértést, a valós történelmi helyzet reális megítélését egy vidéki kisváros, Zalaegerszeg plébánosától, ha erre egy egész uralomra jutó politikai osztály képtelen?

Történelmi véletlenek sorozata (két főpap, a veszprémi püspök, majd egy éven belül az esztergomi érsek halála, majd Mindszenty sokakat meglepő kinevezése), egy egyházi főméltóság konok értetlensége és Rákosi elhibázott egyházpolitikája a legfontosabb összetevői annak, hogy Mindszenty József hol fő-

szereplő, hol kellemetlen megoldandó probléma lett a második világháborút követő negyed évszázad Magyarországon. 1956 sodrában valójában nem több egy epizodistánál, az amerikai követségre menekülve pedig másfél évtizedig okoz komoly fejtörést a Vatikán–USA–Magyarország-háromszögben.

Nem vitás, a magyar katolikus egyház feje nemcsak szakrális vezető, hanem tisztségéből adódóan megkerülhetetlenül fontos közéleti személyiség is. Az igazi kérdés az, hogy ezt a hatalmi dualitást az esztergomi érsek hogyan és mire használja. Milyen világi hatalom legitimitását erősíti meg, vagy éppen száll vele szembe? Amennyire nagyra értékelendő, hogy a frissen ki-nevezett veszprémi püspök nem hajlandó felesküdni Szálasi nemzetvezetőre, s igényeit sem kielégíteni, annyira problémás a viszonya – immár esztergomi érsekként – a berendezkedni kívánó demokratikus rendszerhez 1945–1947-ben. Pedig létezhetett volna egy másik út is: az új rendszerben egy, az egész népet, benne a többségi katolikusokat felemelni vágyó rendszert látni. Először is a történelmi példa: Csernoch János bíboros, hercegprímás és a püspöki kar tagjai 1918. november 20-án levelben Isten áldását kérték a magyar népkormány munkájára, holott az jóval baloldalibb volt, mint az 1945–1947-es időszaké. Másodsor, számos püspök látott lehetőséget az új hatalommal való kiegyezésre, ám a bíboros hajthatatlansága őket is kötötte.

Amennyiben Rákosi és társai nem csinálnak belőle mártírt egy koncepció perben, akkor ma Mindszenty József nevére már csak a legidősebbek emlékeznének. A katolikus egyház hazai ezeréves történetéből neves esztergomi érseket Bakócz Tamáson és Pázmány Péteren kívül még a művelt hívők és a történelmet jól ismerők közül is igen kevesen tudnának említeni. Talán nem sértjük meg a hívőket sem, ha azt állítjuk, hogy személyiségében egy kettősség lakozik: hatalmas meggyőző erő szándékával képviselni személyes hitvallását, ami tiszteletre-méltó, ugyanakkor az átgondoltabb politizálás hiánya már komolyan felróható. Amiről a mű nem szól, mert nem is feladata, Mindszenty élete ma sem lezárt történet. Szentté avatását már 1991-ben kezdeményezték, ám mindez egy negyedszázad alatt sem történt meg. Hasonló a helyzet a nála jóval több bölcsesség-

gel és politikai realitással megáldott lengyel bíboros érsekkel, Stefan Wyszyńskivel.

Egy könyv értékét elsősorban a benne foglalt tartalom adja, ám használhatóságához számos más fontos tartozék is kelletik. A megjelent mű e szempontból is kifogástalan könyvészeti alkotás, sajnos ma már csak kivételesen találkozhatunk hasonlóval. Csak az ezt illusztráló száraz tények: az 1400 oldal törzsszövegen túl 30 oldal forrásjegyzék, 40 oldalnyi jegyzék a képek lelőhelyéről, 45 oldalnyi névmutató, 6 oldal rövidítésjegyzék. És 8 oldalnyi köszönetnyilvánítás azoknak, akik egy-egy speciális kérdéskör kapcsán tájékoztatták a szerzőt, pontosan megjelölve azt is, ki miben nyújtott segítséget. Ilyen szép és részletező gesztussal még nem találkoztam egyetlen monográfiában sem!

Igen szép kiállítású könyv, nemes papíron, s olyan képekkel, amelyek jóval többek illusztrációnál, a munka lényegének jobb megértéséhez vezetik az olvasót, kezdő kutatót. Ha semmi mást nem teszünk, csak fotóalbumként lapozzuk végig a köteteket, szemléljük a képeket, s olvassuk alattuk a szöveget, akkor is egy teljes művet tartunk kézben. Így végigolvasni sem kis munka, de megéri a fáradságot.

Hubai László